

KƏMALƏ ALOYEVA
Bakı Dövlət Universiteti,
Beynəlxalq Münasibətlər və İqtisadiyyat fakültəsi
“Müasir dövrdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin
xarici siyasəti” ixtisası üzrə II kurs magistrant
E-mail: aloyeva_kemale@mail.ru

QARA DƏNİZ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI
ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ-GÜRCÜSTAN ARASINDA
ENERJİ SEKTORUNA ƏSASLANAN REGIONAL İNTEQRASIYANIN
ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan

Ключевые слова: Организация Черноморского Экономического Сотрудничества, Азербайджан, Турция, Грузия

Keywords: Black Sea Economic Cooperation Organization, Azerbaijan, Turkey, Georgia

Qara dəniz regionu Fars körfəzindən sonra yer üzündəki ən geniş neft yataqlarına sahibdir. Xəzər hövzəsindəki 200 milyard barel səviyyəsində neft yatağından başqa dünya təbii qaz ehtiyatının da 27%-i bu bölgədədir. QDİƏT-in geostrateji əhəmiyyəti həm əhatə etdiyi coğrafi sahədə əhəmiyyətli miqdarda neft və təbii qaz yataqlarına sahib olmasından, həm də Qərb dünyasına istiqamətlənmiş enerji nəqliyyatı yollarının bu torpaqların üzərindən keçməsindən qaynaqlanmaqdadır.

Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı dünyanın xüsusilə enerji sahəsindəki əhəmiyyətli istehsalçı ölkələri ilə istehlakçı ölkələrini öz əhatəsində birləşdirməkdədir.

Qara dəniz regionu ölkələri ilə əməkdaşlıq iqtisadi baxımdan Azərbaycan üçün daha çox əhəmiyyətlidir. Bizim üç iri neft kəmərinin ikisinin enerji resurslarımızı Qara dəniz limanlarına nəql etməsi dediklərimin əyani sübutudur. Lakin bu təşkilatın bizim üçün həm də siyasi əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan üçün ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi prioritet məsələdir. QDİƏT-ə üzv ölkələr bir təşkilat olaraq ölkəmizin ərazi bütövlüyünü tanıyır.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda xarici ölkələrin iri neft şirkətləri ilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsinə dair hasilatın pay bölgüsü sazişinin – “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkəmizin neft sənayesinin qapılarını xarici sərmayədarların üzünə açdı. Azərbaycanın yeni neft strategiyası Türkiyə ilə Azərbaycanın neft sənayesi sahəsində əməkdaşlığı üçün də geniş imkanlar açdı. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması imkan verdi ki, Xəzərin neft-qaz ehtiyatları dünyada ilk dəfə olaraq Qara dəniz və Aralıq dənizləri ilə beynəlxalq bazarlara nəql edilsin. Azərbaycanda 1992-ci ildə fəaliyyətə başlayan Türk Petrolları Anonim Ortaqlığı (TPAO) şirkəti “Əsrin müqaviləsi”ndə 6.75 faizlik pay əldə etdi. TPAO şirkəti “Şahdəniz” yatağının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü sazişində isə 9 faiz iştirak payına malikdir. Bundan başqa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin reallaşdırılması məqsədilə yaradılmış BTC Ko-nun səhmdarlarından olan TPAO şirkəti həmin layihədə 6,53 faizlik iştirak payına malikdir. Ötən illərdə TPAO şirkəti Azərbaycanın neft və qaz layihələrinə 1.8 milyard dollardan artıq sərmayə yönəldib. Bu da ölkəmizdə fəaliyyət göstərən BP, EksonMobil və Statoyldan sonra dördüncü nəticədir. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə Türkiyə-

nin nəhəng tikinti təşkilatlarından sayılan “Tekfen” şirkəti arasında “Azfen” birgə müəssisəsinin yaradılması bu sahədə atılmış ilk uğurlu addım olmuşdur. 1996-cı ildə Azərbaycanın inşaat bazarına daxil olan “Azfen” birgə müəssisəsi Bakı-Supsa boru kəmərinin tikintisini müvəffəqiyyətlə başa çatdırmışdır. 1999-cu ilin yazında istismara verilmiş bu kəmərlə indiyədək 45 milyon tondan artıq neft ixrac olunub. “Azfen” birgə müəssisəsinin “Tekfen” şirkəti ilə birlikdə yerinə yetirilmiş layihələr arasında Səngəçal terminalının tikintisi xüsusi yer tutur.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev də öz çıxışlarında, nitqlərində dəfələrlə QDİƏT-in perspektivlərindən və mövcud əməkdaşlıq əlaqələrindən danışmış, mümkün əməkdaşlıq sahələrini qeyd edərək, elektroenergetika sahəsində əməkdaşlığın ümidverici olduğunu, QİƏT-in üzvü olan ölkələrin elektroenergetika sistemlərini birləşdirmək layihəsini Avropa-Asiya energetika sisteminin işlənilməsində mühüm addım hesab etdiyini bildirmişdir.

Eyni zamanda, Türkiyənin də dövlət və hökumət başçıları dünya bazarlarına enerji ehtiyatları, mal göndərmək üçün yeni infrastrukturun bərqərar olmasında, habelə Avropa Birliyinin maliyyələşdirdiyi Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi - TRASEKA layihələrində, elektrik enerjisi sistemlərinin birləşdirilməsində və bir sıra digər layihələrdə ölkələrinin iştirak etmək istəyini bildirir, bu istiqamətdə müxtəlif proqramların həyata keçirilməsinin, böyük nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasının gələcək iqtisadi inkişafı və qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsi üçün mühüm şərtlərdən biri olduğunu qeyd edirlər.

Gürcüstan regionunda Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqlərindən biridir. SSRİ dağıldan sonra hər iki ölkədə baş verən proseslər, daxili və xarici vəziyyətin oxşarlığı, geosiyasi maraqların üst-üstə düşməsi və digər amillər iki ölkə arasında partnyorluq münasibətlərinin yaranmasına gətirib çıxardı. Bu gün Gürcüstanla Azərbaycanı hər şeydən əvvəl Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum və TRASEKA kimi qlobal enerji, nəqliyyat-kommunikasiya layihələri birləşdirir. Qeyd olunan layihələr həmin ölkələri bir-birinə strateji cəhətdən bağlayır. Siyasi yaxınlaşma iqtisadi inteqrasiya fonunda baş verir və strateji xarakter alır.

1998-ci il sentyabrın 7-8-də keçirilmiş Tarixi Böyük İpək yolunun bərpası üzrə Beynəlxalq Konfransın işində iştirak etmək üçün Gürcüstan prezidenti E.Şevardnadzenin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin Bakıya səfəri, 1998-ci il oktyabrın 7-də Azərbaycanın Gürcüstanla sərhədində yeni körpünün açılışında Azərbaycan və Gürcüstan prezidentlərinin, 1999-cu il aprelin 17-də isə Azərbaycan, Ukrayna və Gürcüstan dövlət başçılarının Bakı-Supsa neft kəmərinin təntənəli açılışı mərasimində iştirak etmələri qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmlənməsinə və regional əməkdaşlığın inkişafına təkan verdi.

1999-cu il aprelin 17-də müstəqil Azərbaycanın tarixində fəvqəladə əhəmiyyətli daha bir hadisə baş vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze və Ukrayna Prezidenti Leonid Kuçmanın iştirakı ilə Bakı-Supsa neft kəməri və Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Supsa ixrac terminalı istismara verilmişdir. “Çıraq” yatağından hasil olunan neftin Supsa limanından dünya bazarlarına ixracına başlanmış və ilk dəfə olaraq Azərbaycan nefti şimala yox, qərbə istiqamət götürmüşdür.

Gürcüstanın Azərbaycanla strateji tərəfdaşlığını rəsmiləşdirən məqamlardan biri kimi 2002-ci ilin aprelində Türkiyənin də imzaladığı “Trabzon razılaşması”nı göstərmək olar. Regionun enerji təhlükəsizliyi və müstəqilliyini təmin etmək üçün üç ölkənin daxili işlər nazirlərinin imzaladığı bu sənəd terrorizm və aqressiv separatizmə qarşı mübarizədən tutmuş, çirkli pulların yuyulması və neft-qaz borularının birgə mühafizəsinədək kifayət qədər geniş spektri əhatə edir.

Bu ölkələrin əməkdaşlığının əsasını Xəzərin karbohidrogen resurslarına əsaslanan enerji layihələri təşkil edir. Azərbaycanla Türkiyə arasında əlaqələrin inkişafına səbəb məhz son il-

lərdə iki ölkə arasında müxtəlif sahələrdə imzalanmış müqavilələrdir. Həmin illərdə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan arasında əməkdaşlığın vacib elementlərindən biri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında daha sıx əməkdaşlıq üçün əsas yaradan, hər iki ölkənin həyatında tarixi əhəmiyyətə malik olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft boru xətti, Bakı-Tbilisi-Ərzurum təbii qaz boru xətti, Nabukko qaz kəməri və Azərbaycan və Türkiyə arasında 2012-ci ilin noyabr ayında təsdiqlənmiş Trans-Anadolu təbii qaz boru xətti (TANAP) layihələridir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft boru xətti

Türkiyənin enerji istehlakını qarşılamaq üçün ehtiyac duyduğu təbii qaynaqların başında neft gəlməkdədir. 2009-cu ilin hesablamalarına görə, Türkiyədə hasil ediləbiləcək neft miqdarı 878 milyon tondur. 2009-cu ildə Türkiyədə bütövlükdə 2.2 milyon ton neft hasil olunmuşdur. Ancaq həmin il Türkiyənin istehlak etdiyi neft miqdarı 35.2 milyon ton olmuşdur. Öz neft istehlakını qarşılamayan Türkiyə 2009-cu ildə təxminən 33.1 milyon ton neft idxal etmişdir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında BTC-nin qurulması məqsədilə çalışmalar SSRİ-nin dağılmasından sonra başlanmışdır. Bu məqsədlə 1992-1997-ci illərdə Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasında baş tutmuş danışıqların ardından 1999-cu ildə ABŞ prezidenti Bill Clintonun şahidliyi ilə İstanbul protokolu imzalandı. 2002-ci ilin aprel ayında Bakıda və Adanada təməli qoyulan BTC neft boru xəttinin açılışı 2006-cı ildə həyata keçirilmişdir.

Bu kəmərin ümumi uzunluğu 1769 km (Azərbaycan hissəsi 443 km, Gürcüstan hissəsi 250 km, Türkiyə hissəsi 1076 km), diametri 1070 mm, illik keçirmə qabiliyyəti 50 mln. ton, ümumi dəyəri büdcəyə görə 2,95 mlrd. ABŞ dollarıdır. Kəmərin tikilişinə sərmayə qoyuluşunun səhmdarları BP (30,1%) ARDNŞ (25%), Yunokol (8,90%), Statoyl (8,71%) TPAO (Türk Petrolları Anonim Ortaqlığı) (6,53%), ENİ (5%), TotalFinaElf (5%), İtoçi (3,40%), İNPEKS (2,50%), KonokolFillips (2,50%) və Amerada Hess (Hess öz payını 2012-ci ilin sentyabrında Hindistanın ONGC (ONGC.NS) şirkətinə satmışdır.) (2,36%) şirkətlərindən ibarətdir.

40 illik bir müddət üçün hazırlanmış BTC neft boru xəttinin illik 375 milyon barrel neft daşıma qabiliyyəti vardır. Türkiyə keçid vergisi və istifadə xidmətləri qarşılığında 1-16 illəri arasında 140-200 milyon dollar, 17-40 illəri arasında isə təxminən 200-300 milyon dollar gəlir

əldə edəcəkdir.

BTC xətti sadəcə Azərbaycan neftinin deyil, Qazaxıstan neftinin də Qərbə çatdırılması-na imkan verməsi səbəbiylə Türkiyənin Qərb-Şərq enerji koridoru olması siyasəti baxımından da böyük önəmə malikdir.

BTC Azərbaycan neftini Gürcüstan üzərindən Türkiyənin Ağdəniz sahillərinə daşıyan neft boru xəttidir. BTC əslində Xəzər, Qara dəniz və Ağ dənizi bir-birinə bağlayan xətdir. Eyni şəkildə BTƏ təbii qaz boru xətti də təbii qaz baxımından bu imkan yaradır.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) təbii qaz boru xətti

BTƏ təbii qaz xəttinin istifadəyə verilməsiylə Azərbaycan təbii qazı Bakıdan Tbilisi üzərindən Ərzuruma çatmaqdadır.

Azərbaycanın təsdiqlənmiş ümumi təbii qaz ehtiyatları 1 trilyon kubmetr, təsdiqlənməmiş ehtiyatlar isə 4-5 trilyon kubmetr təşkil edir. Bundan Şah-Dəniz yatağının payına 1.15 trilyon kubmetr düşür. (Digərləri isə: Abşeron – 3 trilyon kubmetr, Bulla-Dəniz – 25 milyard kubmetr, Cənubi-Qərb Qobustan 20-25 milyard kubmetr).

1999-cu ildə nəhəng Şahdəniz qaz-kondensat yatağı aşkar edildi və bununla Azərbaycanla Türkiyə arasında təbii qazın satışı və alışı sahəsində əməkdaşlığın qurulması üçün zəmin yaradıldı. 2001-ci il martın 12-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı "Azərbaycan təbii qazının Türkiyə Respublikasına tədarük edilməsinə dair Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları arasında təbii qazın satışı və alışı haqqında müqavilə" imzalanmışdır.

"Şahdəniz" yatağının ilkin işlənmə mərhələsi layihəsinə 2003-cü ilin fevral ayında start verilmişdir. Ötən müddətdə layihə çərçivəsində bir sıra nəhəng tikinti işləri həyata keçirilmiş, Xəzər dənizində analoqu olmayan yeni platforma inşa olunmuş, qazın sahilə nəqli üçün sualtı boru kəməri çəkilmişdir. Bundan əlavə, "Şahdəniz" qazının dünya bazarına çıxarılmasını nəzərdə tutan Cənubi Qafqaz boru kəməri tikilib istifadəyə verilmişdir. Yatağın istismarına isə təqribən 5 il əvvəl başlanılmış və ötən müddətdə Azərbaycan qazının dünya bazarına ixracı uğurla davam etdirilmişdir.

Cənubi Qafqaz boru kəməri 2006-cı ilin sonlarında istismara verilərək əvvəlcə Gürcüstana, 2007-ci ilin iyul ayından etibarən isə Türkiyəyə "Şahdəniz" qazını çatdırır. Cari ilin 9 ayında adı çəkilən kəmərin orta gündəlik ötürmə gücü 14 milyon kubmetr mavi yanacaq təşkil etmişdir ki, bu da təqribən 91 min barel neft ekvivalentinə bərabərdir. Göründüyü kimi, ölkəmizi dünyanın potensial qaz ixracatçısına çevirmiş "Şahdəniz" yatağının birinci işlənmə mərhələsi uğurla həyata keçirilir. Növbəti illərdə layihə çərçivəsində platformadan qazılan yeni quyuların istismara verilməsi ilə əlaqədar qaz hasilatı xeyli artacaq. Şah-Dəniz layihəsi üzrə danışıqlar bir sıra şirkətlərlə aparılırdı və hal-hazırda onun iştirakçıları bunlardır: BP Amoco 25.5%; Statoil (Norveç) 25.5 %; ARDNŞ 10%; LukAcip (RF + İtaliya) 10%; TotalFinaElf (Fransa); OİEC (İRI) 10%; TPAO (Türkiyə) 9%. Şah-Dəniz üzrə PSA (hasilatın pay bölgüsü sazişi) 1996-cı ilin iyun ayında imzalanıb.

Ehtiyatları 1,2 trilyon kubmetr qaz və 240 milyon tondan artıq kondensat həcmində qiymətləndirilən "Şahdəniz" yatağı hazırda dəniz akvatoriyalarında işlənən ən iri qaz-kondensat yataqlarından biridir. 2006-cı ildən isə yataqda hasilata başlanılmışdır. Hazırda burada orta gündəlik hasilatı 21 milyon kubmetr qaz və 5 min ton kondensat olan 4 quyuyu istismar edilir. "Şahdəniz-1" layihəsi üzrə hasil olunan qazın Gürcüstan və Türkiyəyə ixrac edilməsi məqsədilə Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) tikilib istifadəyə verilmişdir. 2006-cı ildən etibarən bu yataqdan hasil olunan qaz Səngəçal terminalında ilkin emaldan keçirilərək ümumi uzunluğu 997 kilometr, ötürmə qabiliyyəti ildə 20 milyard kubmetr təşkil

edən Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəməri vasitəsilə Gürcüstana və Türkiyəyə ixrac olunur.

Təsdiqlənmiş inkişaf konsepsiyasına əsasən, ikinci mərhələdə hasilat ildə 16 milyard kubmetr səviyyəsinə çatdırılmalı, 30 hasilat quyusu istismara verilməlidir. İkinci mərhələ üzrə ilk qazın hasilatı 2017-ci ilə proqnozlaşdırılır.

Sənayesi inkişafda olan bir ölkə olaraq Türkiyə təbii qaz ehtiyacını da tam olaraq qarşılaya bilmir. Türkiyə bu ehtiyacını da qarşılamaq üçün idxal etmək məcburiyyətindədir.

Azərbaycan təbii qazının Gürcüstan və Türkiyə üzərindən beynəlxalq bazarlara çatdırılması məqsədilə 2001-ci ildə müqavilə imzalanmışdır. Bu müqavilənin birinci maddəsinə əsasən Azərbaycan ildə 6.6 mlrd. kub metr təbii qazı Türkiyəyə verməli və Türkiyə də bu qazı satın almalıdır. Eyni zamanda, verilən qazın Türkiyənin ehtiyacını keçdiyi zaman Türkiyə artıq olan qazı ixrac edə bilər. Bu xəttin fəaliyyətinə 2007-ci ildə başlanmışdır.

Layihənin ilkin məqsədi hasil olunacaq təbii qazın Gürcüstan ərazisiylə Türkiyəyə satılması idi. Bunun üçün 12.03.2001-ci il tarixində Türkiyə (Enerji və Təbii Ehtiyatlar Naziri) və Azərbaycan (Baş nazirin müavini) arasında Hökumətlərarası Saziş (İnter-Governmental Agreement) imzalanmışdır.

Hökumətlərarası saziş Azərbaycan tərəfindən 26.10.2001-ci il tarixində, Gürcüstan tərəfindən 19.12.2001-ci il tarixində, Türkiyə tərəfindən isə 28.12.2001-ci il tarixində ratifikasiya olunmuşdur. Azərbaycan və Gürcüstan arasında isə ayrıca olaraq Tranzit Saziş (Transit Agreement) imzalanmışdır. “Təbii qazın alqı-satqısı üzrə Saziş”-ə əsasən, Bakı-Tiflis-Ərzurum layihəsinin icra müddəti 15 ildir. 2005-2006-cı illərdə satılacaq təbii qazın həcmi 2 mlrd kubmetr (ildə) təşkil edərsə, bu həcm 2007-ci ildən sonra (2020-ci ilədək) 6.6 mlrd kubmetrə çatdırılması planlaşdırılırdı. Kəmərin illik buraxış qabiliyyəti isə 24 mlrd kubmetrdir, lakin 30 mlrd kubmetrə qədər də artırıla bilər. Layihənin dəyəri 2.6 mlrd dollar təşkil edirdi, lakin 2002-ci ilin yayında Şah-Dəniz yatağının operatoru BP şirkəti birdən-birə bu vəsait həcmi 3.2 mlrd dollara qaldırmışdır. BTC əsas ixrac neft kəməri layihəsindəki kimi də, layihə xərclərinin 70 faizi beynəlxalq maliyyə təsisatları tərəfindən maliyyələşdirilməlidir. Hal-hazırda ARDNŞ-in layihədəki 10 faizinin (təxminən 320 milyon dollar) maliyyələşdirilməsinin EBRD öz üzərinə götürmüşdür (bu haqda razılıq noyabrın əvvəlində əldə edilmiş və müvafiq sənədlər EBRD və ARDNŞ arasında 11.12.2002-ci ildə imzalanmışdır). 2007-ci ilin iyul ayından isə Azərbaycanın Şahdəniz yatağından çıxarılan qazın Türkiyəyə ixracı başlayıb. Qaz Türkiyəyə Cənubi Qafqaz boru kəməri ilə ötürülür. Hazırda Şahdəniz yatağından Azərbaycan sutka ərzində təxminən 5 mln. kubmetr qaz alır. Bu qaz yeraltı anbarlara vurulur. Hazırda Şahdəniz yatağında istismar üçün 3 quyuya tam hazır vəziyyətdədir.

Nabukko qaz kəməri

Azərbaycan Türkiyə arasında gələcək yönlü investisiya layihələrindən ən əsasını Nabucco qaz kəməri tutur. Nabukko qaz kəməri - Xəzər bolgəsi və Orta Şərqi təbii qaz ehtiyatlarını Avropa bazarlarına çatdırmağı nəzərdə tutan qaz kəməri layihəsidir. Bolqarıstandan başlayıb Rumıniya, Macarıstandan keçərək Avstriyaya qədər uzanması planlaşdırılan bu xəttin ümumi uzunluğu 3 300 km-dir. Nabukko Təbii Qaz Boru Xəttinin minimum 25, maksimum 31 milyard barrel illik daşıma həcminə sahib olması və 2012-ci ildə istismara verilməsi nəzərdə tutulur. Xəttin ümumi xərclərinin təxminən 8 milyard dollar olacağı ehtimal edilir. 3 300 kilometrlik bu boru xətti layihəsində OMV (Avstriya), Bulgargaz (Bolqarıstan), MOL (Macarıstan), Transgaz (Rumıniya) və BOTAS (Türkiyə) iştirak edir. Alman RWE Qaz Şirkəti 5 fevral 2008-də Vyanada təşkil olunan iclasda Nabukkonun altıncı ortağı olmuşdur. Həmçinin, Fransa şirkəti olan Gas de France də bu layihəyə qoşulmaq istəyini bildirmişdir.

Avropa İttifaqı Nabucco qaz kəmərinin reallaşmasında Azərbaycanı ən real tərəfdaş he-

sab edir. Qurumun energetika üzrə komissarı Günter Ottinger Avropanın qazla təmin edəcək kəmərin perspektivlərini açıqlayıb.

Avropa İttifaqı yaxın illər ərzində “Nabucco” qaz kəməri ilə mavi yanacaq alacağına ümid edir. Bu layihə ilə bağlı Azərbaycan Hökumətinin konkret planları da var. Bu fikirləri Brüsseldə Avropa İttifaqının energetika üzrə komissarı Günter Ottinger jurnalistlərə açıqlamasında bildirib. Onun sözlərinə görə Azərbaycan Avropa ucun önəmli bir dövlətdir. Nabucco qaz kəmərinin yaxın 2-3 ildən sonar işə düşməsi isə bütün Avropa ölkələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Günter Ottingerin sözlərinə görə, rəsmi Bakı Azərbaycanın növbəti 5-8 il ərzində “Nabucco” vasitəsilə ildə 21 mlrd. kubmetr qaz satmağa hazır olduğunu bildirib. Türkmənistan tərəfi isə ildə 10 mlrd. kubmetr “mavi yanacaq” satmağa razıdır. Nəticədə, hər iki ölkə tərəfindən satılacaq qaz, kəmərin tam doldurulması üçün kifayət edəcək. Nabucco” qaz kəməri layihəsinin dəyərinə gəldikdə isə qurum nümayəndəsi əlavə edib ki, bu vəsait 7,9 mlrd. avro təşkil edir. Tikinti işlərinin 2011-2012-ci illərdə başlayacağı gözlənilir və qazın nəqli 2014-2015-ci ildə reallaşacaq. Bu qaz kəməri Bakı-Tiflis-Ərzurum qaz kəmərinin ardı olacaq və Xəzər qazının Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Bolqarıstan, Macarıstan, Rumıniya və Avstriyadan keçməklə Avropaya çatdırılmasının təmin edəcək. “Nabucco” qaz kəməri layihəsinin iştirakçıları artıq gələn ilin ortalarında qaz nəqlinə dair ilk müqavilələrini imzalamağı planlaşdırırlar. Bu məqsədlə artıq Azərbaycanla danışıqlar yenidən aktivləşib. Qeyd edək ki, oturmə gücü illik 31 milyard m³ olacaq Nabucco kəmərinin açılışı 2015-ci il üçün planlaşdırılıb. 2011-ci ilin sonlarından etibarən investisiya qoyuluşuna başlanacaq və layihəyə 8 milyard dollar sərmayə qoyulacaq. Konsorsium rəhbəri bildirib ki, əsas odur ki, Xəzərdə bu kəmərlə daşınmaq üçün yetərincə qaz ehtiyatı var indi isə qalır müqavilələri bağlamağa, çünki artıq bu mərhələnin vaxtı çatıb. Xatırladaq ki, “Nabucco International Pipeline” layihəsinin rəhbəri Reyhard Mitçek isə hələ sentyabrda Azərbaycanı “Şahdəniz” yatağının ikinci fazasından qaz əldə olunana qədər digər mənbələr hesabına kəməre qaz verməyə dəvət etmişdi. Bu günlərdə Türkmənistan rəhbərliyi də bəyan edib ki, Türkmənistan sahib olduğu qazı lazım olan ölkələrə satdıqdan sonra da əlində illik daha 40 milyard m³ əlavə qaz qalır ki, bu qazı da Nabucco vasitəsilə Avropaya sata bilər.

Trans-Anadolu təbii qaz boru kəməri (Trans Anadolu Pipeline - TANAP)

2012-ci il iyunun 26-da İstanbulda imzalanmış TANAP layihəsi də Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığının və əməkdaşlığının yeni bir strateji simvolu olaraq görülməlidir. Bu layihə qaynaq və diversifikasiyanı təmin edərək Xəzər hövzəsi və Orta Asiya təbii qazının Türkiyə üzərindən Avropaya nəqlini həyata keçirməklə enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına kömək edəcək.

7 milyard dollara başa gələcək bu layihə Avropa üçün Ankara və Bakının strateji önəmini daha da artırmış olacaq.

Azərbaycanın Xəzər dənizindəki qaz yataqlarından hasil olunan təbii qaz bu layihə çərçivəsində Avropaya çatdırılacaq.

Türkiyə ərazisindən keçəcək Trans-Anadolu qaz kəməri Türkiyə-Gürcüstan sərhədi ilə Türkiyə-Avropa sərhədini birləşdirəcək. Beləliklə, Azərbaycan qazı bu marşrutla Avropaya çatdırılacaq. Layihənin 80 faizlik hissəsi Azərbaycana, 20 faizlik hissəsi isə BOTAŞ-TPAO ortaqlığına aiddir.

2013-cü ilin yazında tikintisinə başlanılacaq və beş ilə tamamlanması planlaşdırılan, ildə 24 milyard kubmetr təbii qaz nəql edə biləcək bu boru kəməri Türkiyə iqtisadiyyatı, habelə Avropanın enerji təhlükəsizliyi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu layihə təkə ölkələrimiz arasında strateji əməkdaşlığı dərinləşdirməyəcək, eyni zamanda, Türkiyə ərazisində Azərbaycan ilə Avropa arasında daha sıx əlaqələri təmin edəcəkdir.

"Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector" (AGRI) layihəsi

Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya arasında "Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector" (AGRI) layihəsinin reallaşması ilə bağlı "Qaz tədarükü sahəsində əməkdaşlıq haqqında" anlaşma Memorandumu 2010-cu il aprelin 13-də Buxarestdə imzalanıb.

Birinci mərhələdə Rumıniyaya 2,5 milyard kubmetr mavi qazın ötürülməsi planlaşdırılır. Nəzərə alsaq ki, 2009-cu ildə ölkədə 28 milyard kubmetr mavi qaz hasil edilib və ilkin mərhələdə 2,5 milyard kubmetr qazın ötürülməsinə problem olmayacaq. Xüsusilə, "Şahdəniz" layihəsinin 2-ci fazası istifadəyə verildikdən sonra hasilatın 70 faiz artması gözlənilir. O baxımdan, Azərbaycan üçün alternativ kəmərlərin olması vacib məsələdir.

Növbəti mərhələdə bu həcm 8 milyard kubmetrə qədər artırılması nəzərdə tutulur. Xərc-gəlir təhlilinin nəticələri göstərir ki, indiki halda AGRI layihəsinin reallaşma imkanları

çox böyükdür.

AGRI layihəsi vasitəsilə yalnız Azərbaycan mavi qazı ötürüləcək.

2011-ci il sentyabrın 14-də Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan AGRI layihəsi üzrə Bakı Bəyannaməsini imzalayıblar. Sənəddə qeyd olunur ki, AGRI çərçivəsində işlərin gücləndirilməsi Azərbaycan qazının Avropa bazarlarına nəqlinin nisbətən daha qısa marşrutunun tapılmasını, Rumıniya-Macarıstan (Arad-Şeqed) interkonnektorunun yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bundan əvvəl Rumıniyada AGRI layihəsi çərçivəsində yaradılan birgə müəssisə yeni layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırması (TİƏ) və maliyyələşdirmə mənbələrinin axtarışı ilə məşğul olacaq. Şirkətin iştirakçıları Rumıniyanın ROMGAZ, Gürcüstanın Neft-Qaz Korporasiyası, ARDNŞ və MVM şirkətləridir. Birgə müəssisənin iştirakçılarının hər biri 25 faizlik iştirak payına malikdir.

Layihə Xəzər qazının Gürcüstanın Qara dəniz sahili vasitəsilə Şərqi Avropaya tədarükünü nəzərdə tutur ki, bu qaz da xüsusi terminalda mayeləşdirilərək, tankerlərlə Rumıniyanın Konstansa limanı terminalında nəql olunacaq. Gələcəkdə maye qaz təbii qaz halına gətirilərək, ölkə ərazisində mövcud olan qaz infrastrukturu vasitəsilə Rumıniya və digər Avropa ölkələrinin qaz tələbatını ödəmək üçün istiqamətlənəcək.

Azərbaycan qazını Avropa Birliyinə üzv ölkələrə ixrac etmək üçün Konstansadan Bolqarıstan və Macarıstana iki ayrı boru kəməri çəkilməsi də nəzərdə tutulur. Layihə çərçivəsində Konstansa (Rumıniya) və Kulevi (Gürcüstan) limanlarında maye qaz terminalları yaradılacaq.

Gözlənilir ki, Türkmənistan layihədə tədarükçü kimi iştirak etməklə, maye qazı sonradan onun Avropaya tranziti üçün Xəzər ilə Azərbaycana tədarük edə bilər.

Layihənin gücündən asılı olaraq, onun dəyəri 1,2 milyardla 4,5 milyard avro arasında dəyişir.

Tranzit ölkə kimi layihənin reallaşmasının Gürcüstan üçün vacibdir. Hazırda Rumıniya mavi qaza olan tələbatının 70 faizini daxili mənbələr hesabına ödəyir. Amma yaxın ildə Rumıniyanın mavi qaza olan tələbatında daxili hasilatın payı 70 faizdən 40 faizə qədər azalacaq. O

baxımdan Rumıniya üçün layihənin strateji əhəmiyyəti var. Azərbaycan bu sammitlə Avropa-nın enerji təhlükəsizliyinin formalaşmasında aparıcı ölkə olduğunu diqqətə çatdırır.

Azərbaycan QDİƏT-in müxtəlif platformalarında fəal iştirak edir və gələcəkdə bu regional təşkilatın effektivliyinin artırılmasında maraqlıdır. Azərbaycan regiona növbəti 20 ildə investisiya məkanı üçün prioritet kimi baxır. Təkcə Türkiyədə SOCAR-ın layihələri vasitəsilə investisiyaların həcmi 2020-ci ilədək 10-dan 17 mlrd. dollara kimi artırılacaq. Region-da investisiya siyasətindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Gürcüstanda investisiyaların ümumi həcmi 3 mlrd. dollara çatıb. SOCAR Rumıniya istiqamətində AGRI qaz layihəsinin, Balkana çıxmaqla Trans-Adriatik boru kəməri layihəsinin reallaşmasında, həmçinin Yunanıstan, Ukrayna, Moldovanın yanacaq infrastrukturunun inkişafında iştirak edir. Azərbaycan həmçinin Serbiya, Gürcüstanda çoxmilyonlu layihələrə kredit verir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. 19 cildə. Bakı: Azər nəşr, 1998-2004.
- 2.Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan, 2005, 752 s.
- 3.Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Ham Petrol Üretimi, (Erişim) http://www.pigm.gov.tr/yillara_gore_petrol_uretimi.htm, 4 Ocak 2009
- 4.The Europa World Year Book 2003 By Ed 2002 43rd, Taylor & Francis Group
- 5.Harvard Black Sea Security Program 2007.
- 6.http://www.enerji.gov.tr/duyurular/2009_yili_genel_enerji_dengesi.pdf
- 7.www.bsec-organization.org - QİƏT-in rəsmi saytı
- 8.<http://mfa.gov.az/index.php> - Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi saytı
- 9.<http://icbss.org/index.php> - QİƏT-in beynəlxalq mətbuat mərkəzi
- 10.<http://www.access.ch/tuerkei/GRUPF/bsecr.htm>
- 11.<http://www.transport.ru/bsec/mpa991118.html>.

КЯМАЛЯ АЛОЕВА

*Бакинский Государственный Университет,
Магистр II курса факультета Международных отношений и экономики
по специальности «Внешняя политика Ближнего и Среднего Востока на
современном этапе»*

«ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ АЗЕРБАЙДЖАН-ТУРЦИЯ-ГРУЗИЯ, ОСНОВАННЫЙ НА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ СЕКТОР В РАМКАХ ОРГАНИЗАЦИИ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА»

В статье анализируются проекты в сфере энергетики, которые будут проводится в ближайшем будущем между Азербайджаном-Турцией-Грузией в рамках Организации Черноморского Экономического Сотрудничества. Это статья изучает влияние этого сотрудничества на региональные интеграционные процессы между странами производителями и потребителями в сфере энергетики. Автор в статье указывает, как влияет реализация энергетических проектов на экономику всех трех стран: Азербайджан-Турция-Грузия.

KAMALA ALOYEVA

Baku State University

*Master II of the faculty of International Relations and Economics
specialty "Foreign Policy and the Middle East in the modern Tape"*

**"GUIDELINES FOR THE REGIONAL INTEGRATION OF AZERBAIJAN,
TURKEY AND GEORGIA, BASED ON THE ENERGY SECTOR IN THE
FRAMEWORK OF THE BLACK SEA ECONOMIC COOPERATION"**

The article analyzes the energy projects, which will be held in the near future between Azerbaijan, Turkey and Georgia in the framework of the Black Sea Economic Cooperation. This article examines the impact of this cooperation for regional integration among the countries of producers and consumers in the energy sector. Author of the article points out the effect of the implementation of energy projects in the economies of all three countries: Azerbaijan, Turkey and Georgia.

Rəyçilər: s.e.n.K.K.Məmmədov, t.e.d.M.B.Fətəliyev

Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının 25 dekabr 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №5).